ortografin och av att den vanligaste innebörden i ordet är 'äkta make, maka', som det föregående **huspʀoyiu** utesluter. Uppslaget förutsätter en ursprungligare betydelse 'samägande, bolagsman, kamrat', som är känd från vikingatidens runstenar men sällsynt i medeltida källor. Jag vågar alltså inte hävda någon bestämd tolkning.

Inskriften ger med r. 32 ett sent belägg för gutnisk vacklan i bruket av runorna **r** och **ʀ**. Om fgutn. *husfroyia* se G 3. Namnen *Botviðr* och *Nikulas* hör till de mest brukade. *Siglaifr* och *Sigþiauð* är typiskt gotländska. Det förstnämnda finns runskrivet på G 147, en silversked i Dunefyndet, se vidare G 147. *Sigþiauð* finns inte belagt utanför Gotland och tidigare bara i ett onöjaktigt stavat runbelägg, G 115 **sihþaþ**. Det är regelbundet bildat; om andra namn på *-þiauð* se G 3 och G 35.

Namnen antyder på flera sätt (**sihþiauþ**–**sihþiauþar**, **nikulas**–NICHOLAO; samma förled i **sihþiauþ**, **sihþiauþar**, SIGLEW*us*) släktskap mellan de gravlagda, men bara i ett fall den exakta relationen, far och son. Sigtjaud i G 195 är rimligen mor, syster eller möjligen dotter till Siglaiv. De fristående namnen (G 196) anbragta på gängse karl- respektive kvinnfolkssida, kan avse huvudtexternas Sigtjaud och Nikulas, men de kan också tillhöra någon senare generation.

Gravstenen och G 195 har enligt min mening sitt antequem i årtalet 1347, inskriften G 196 är yngre, de båda namnen är sinsemellan samtida.

197. Tofta kyrka

Pl. 54

Litteratur: F 241, W 43. C. G. Hilfeling, Resejournal 1799 (hs Fm 57:6 i Kungl. Bibl.), s. 182; C. Säve, Runologiska anteckningar 15 b (ATA), Brev t. P. A. Säve 13.9.1863 (avskr. i hs R 623:5 i UUB, s. 624 f.), 12.12.1863 (ibid. s. 625); P. A. Säve, Reseberättelse 1863 (ATA), s. 192, samlingen S 170 II (konvolut 58) i UUB; G. Lindström, Gotlands medeltid 2 (1895), s. 106; O. v. Friesen, Anteckningar 1922 (UUB), s. 72, 1924 (ibid.), s. 87, 1936 (ibid.), s. 188; Sveriges kyrkor, Gotland bd 3 (1942), s. 238 f.; PM, odat. 1945 el. 1946 (ATA); Kyrkorådsprotokoll 25.1.1946 § 2 (avskr. i ATA).

Äldre avbildningar: P. A. och Carl Säve, skiss 1859 i C. Säve, Runologiska anteckningar; P. A. Säve, skiss 1863 i S 170 II jämte renritning i C. Säve, Runologiska anteckningar; J. W. Hamner o. O. v. Friesen foto 1924 (ATA).

Fragmentarisk gravsten med inskrift bestående av runor och majuskler. Den ligger sedan 1959 i korgolvet, S om altaret, omedelbart N om G 195.

Från C. G. Hilfelings besök i Tofta 1799 finns följande notis om G 197 och G 198: »På Tofte kyrkogård Söder om kyrkan lästes och afritades följande Grafsten och Runeskrift [G 199] ... Utom ofvannämde lågo ännu 2:ne Runstenar på samma sida men af Stenmåssa så öfvergrodde, att man ej kunde Samla det minsta af Inscriptionen, man låfvade at til min återkomst få dem rengorde.» Då J. H. Wallman 1830 avtecknade G 198 och G 199 tog han synbarligen ingen befattning med G 197. Det blev Carl Säve som härnäst noterar G 197. Det sker i brev till brodern den 13.9.1863: »Utom inskriften å L:a klockan i Malma (Vgl) är en annan slik tvespråkig inskrift på den nästan utslitna Runstenen på Tufta kyrkogård, hvilken vi bägge tittade på 1859. Om Du orkade, så ville jag nästan bedja Dig att (en vacker, varm sept.-dag) resa dit och noga afrita denne sten, så försliten han är, ty han är troligtvis den allra äldsta runsten på Gotland med säkert årtal. Detta är troligen: ANNO : DO(mini) MC–XI således 1121 el. 9, eller 1161 el. 69–NB om det icke, ty värr, skulle vara MDLXI el. MDXXI och således 1561 el. 1521. Det blefve då, tvärtom, den yngste af alla Gotlands runstenar. Äfven detta vore af stor vigt att få säkert reda på! – Dessutom finnes der, i Tufta, ännu 2 andra Runstenar, en lika försliten, som ligger midtför stor-dören, och den lille med *Saktus Bartolimeus* på. Också desse borde afritas pålitligt». Stenens exakta läge på kyrkogården uppges inte. Av P. A. Säves reseberättelse 1863 framgår att han villfarit Carls önskan och granskat alla tre Toftastenarna (G 197, 198, 199). Läget för G 197 och G 198 noterar han så: »ligga närmast framför stordörren på kyrkans södra sida; men stenarne äro afslagna i hörnen och stilarne mycket

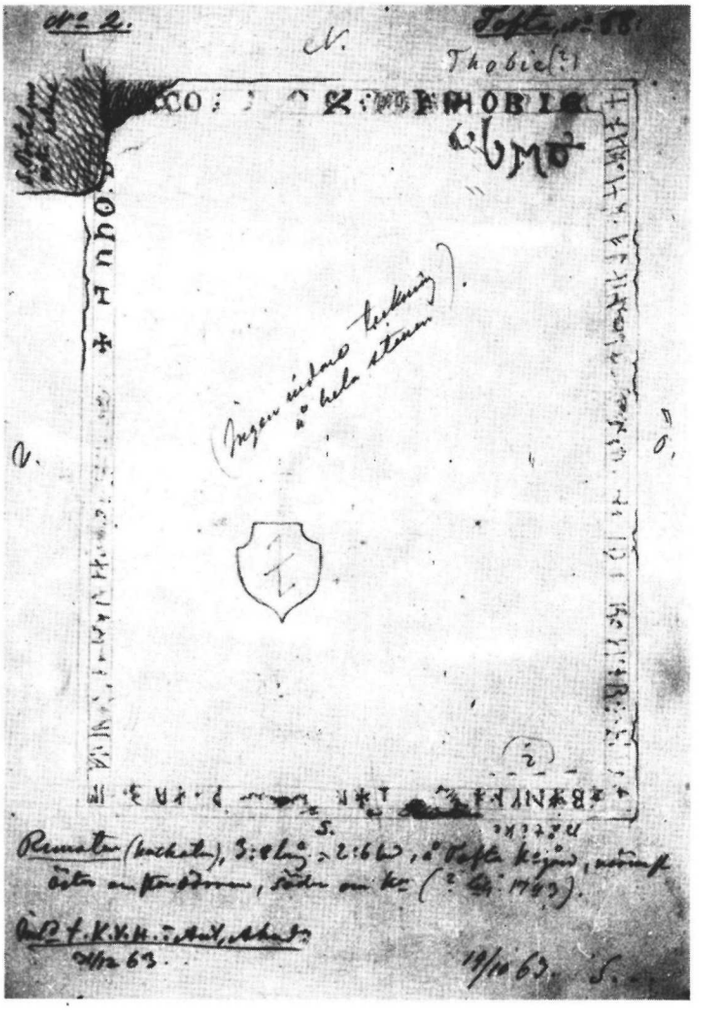

Fig. 58. G 197. Tofta kyrka.
Efter teckning av P. A. Säve i S 170 II.

utslitna o. nästan oläsliga». Besöket ägde rum den 19 oktober 1863, och blyertsteckningen som Säve då gjorde (i S 170 II) anger läget för G 197 så: »å Tofta k:ogård, närmast öster om stordörren, söder om k:n». G 197 var då ännu tämligen hel, se fig. 58. Carl Säve är inte sen att tacka och bygga vidare på broderns iakttagelser (brev 12.12.1863): »Tack, käraste Broder! för resan ut till Tufta och för afritningen af de båda Runstenarne der: måtte din helsa ej tagit någon knäck af denna färd senhöstes! – Tufta-stenarne äro visserligen jämmerligen nötte och nästan oläslige, troligtvis ock rätt unge (jag menar de 2 sist upptäckte), ja troligen bland de allra yngste [då på den ene tyckes stå munkstilsårtalet MDXXII=1522 – efter vår första läsning 1859!]; men de äro i alla fall märkliga såsom nyvunna för vår Gotländska Runlista.» Av båda breven framgår, att bröderna granskat G 197 redan 1859, men den läsning, som den lätta skissen från denna första granskning visar, går inte att reda, den är alltför otydlig. G 197 är inte medtagen i Gutniska urkunder, som utgavs samma år och där en litterär uppgift om den andra förslitna Toftastenen, G 198, influtit. O. v. Friesen, som tydligen har haft vissa besvär med att identifiera de slitna rungravhällarna, antecknar från sitt besök i Tofta 1922: »Den andra majuskel-rungrafstenen i P. A. Säves samlingar i UB återfanns bakom kyrkan slagen i två l. fler bitar, hvaraf ena stenhalfvan fanns kvar» (fig. 59); 1924: »På tornets norra sida. Spräckt i två». Här fanns också G 198 »stödd mot n. tornmuren», så som

Fig. 59. G 197. Tofta kyrka. I bakgrunden G 198. Foto J. W. Hamner 1924 (O. v. Friesens imålning).

framgår av bakgrunden på fotot fig. 59. Tjugo år senare (1944) fann E. Wessén G 197 och G 198 »På kyrkogården, N om kyrkan, rakt N om tornet, utmed kyrkogårdsmuren», G 197 stod västligast av de båda. Ett förslag från Riksantikvarieämbetet om bådas förvaring i Visby avslogs av kyrkorådet 1946. I samband med kyrkorestaureringen 1958–59 blev de båda hällarna golvstenar, G 197 i korgolvet och G 198 i långhuset.

Grå kalksten. Inte fullt hälften av den ursprungliga, rektangulära hällen är bevarad. Ett inskriftsband har följt kanten. Ingen dekor har förekommit, bara enligt P. A. Säve »midt på stenen» ett bomärke, se fig. 58. Märket, som icke är centralt placerat enligt skissen fig. 58, måste vara en sen tillsats. Figuren är spegelvänd i förhållande till märket på G 195 (Krokstäde?) men exakt lika det som O. V. Wennersten (Gotlands bomärken, ATA) avbildar från Gardrungs i grannsocknen Stenkumla, 5 km Ö om Tofta kyrka; märket är vanskligt att bestämma. P. A. Säve uppger måtten för hela stenen »3: 8 [alnar] lång och 2: 6 bred», dvs. 2,00×1,35 m. De nuvarande måtten är 1,95×0,63–0,46 m, tjocklek 12 cm. Vid inpassningen i golvet har en smal remsa slagits bort längs den förutvarande brottytan och medfört förlust av korta stycken av huvudändans och fotändans skriftband. O. v. Friesens mått på stenhalvans bredd i okapat tillstånd, fig. 59, är 0,67–0,58 m. Stenens underkant är fasad enligt en profilskiss av v. Friesen. Hällen är genom sitt tidigare läge framför långhusportalen hårt trampsliten och inskrifterna till största delen utplånade. De nuvarande norra och östra skriftbanden innehåller runor, det västra bandet majuskler. Runornas höjd är 9 cm. I stenens fullständiga skick har runinskriften enligt Säves bild (fig. 58) och skissartade framställning (fig. 60) upptagit hela nuvarande norra och östra skriftbandet samt större delen av det förlorade södra, majuskelinskriften resten av det södra samt hela det västra. En liknande anordning av runtext och majuskelskrift visar G 198, ehuru G 198 på hävdvunnet sätt inletts vid huvudändan, G 197 däremot utefter ena långsidan. Ett litet ristat kors markerar början.

Vid granskningen av den hårt slitna hällen 1970 var inskriften ifylld med permanent färg genom Sven B. F. Jansson. Translittereringen av r. 1–38 nedan följer hans imålning.

Inskrift:

+ **h - - - - - l** ... **- - a - - - - ... l - - ... - ... - - a** ... **- ... - ... - - era** ... **- - - - bolikn h - ...**

5 10 15 20 25 30 35

[majuskler]

»... Botlikn ...»

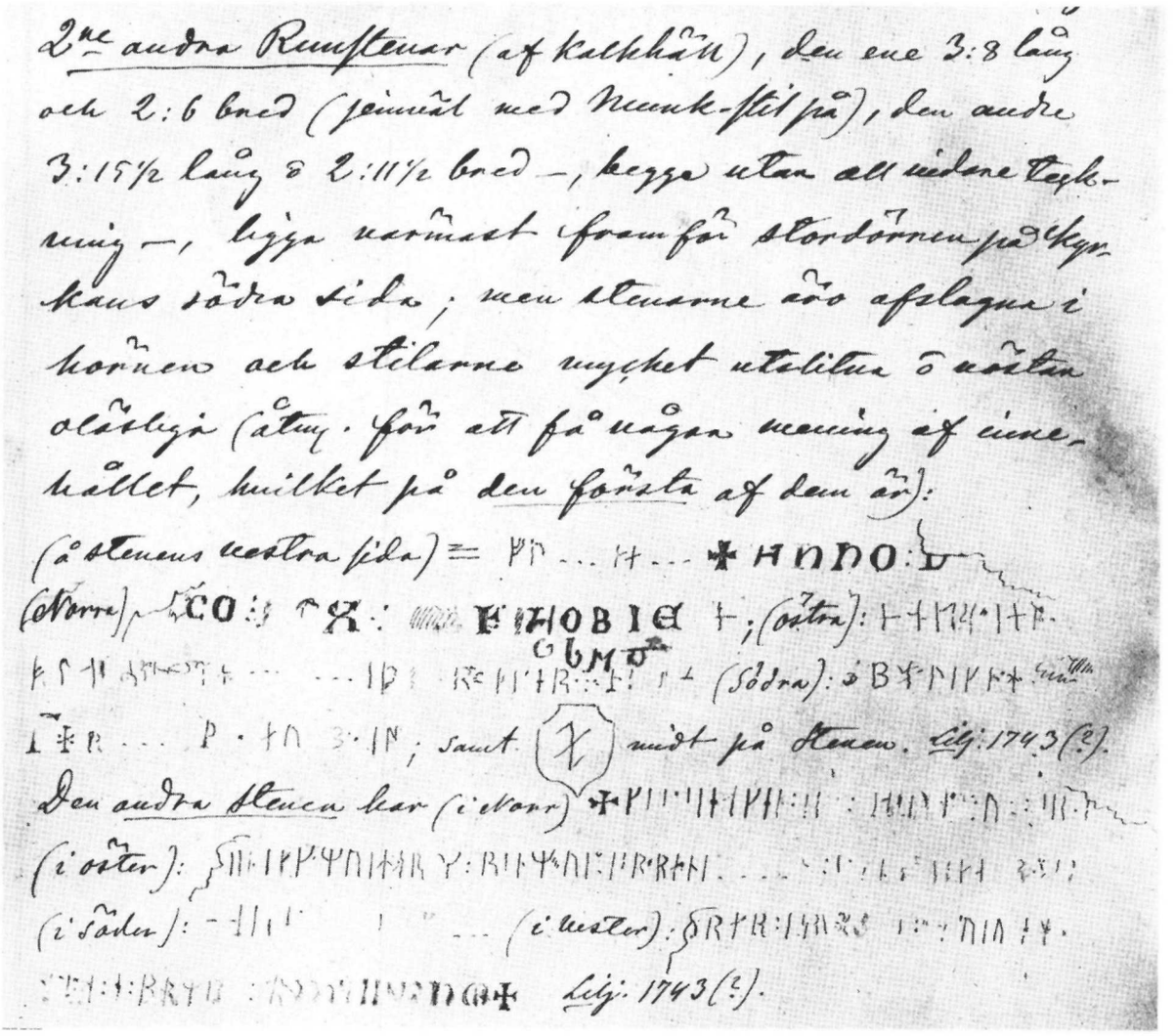

Fig. 60. G 197, 198. Tofta kyrka. Efter uppteckningar av P. A. Säve i Reseberättelse 1863.

Till läsningen: Av r. 2–6, 8, 9, 15, 16, 18, 19, 21, 23, 24, 28, 30 återstår bara huvudstavarna. Korta stycken av huvudstavar har r. 11–13, 17, 22, 29, 31. Runorna **a** och **n** har ensidiga bistavar. Toppen av 14 **l** är borta. 33 **o** har dubbelsidiga bistavar. Av r. 39 återstår ett litet stycke av huvudstavens nederdel invid brottet; inga spår av bistavar.

P. A. Säve har tydligen inte fått någon klar uppfattning av texten; bilden (fig. 58) är otydlig och hans uppteckning endast skisserad med lätt hand (fig. 60). Beträffande både G 197 och G 198 har han funnit »stilarne mycket utslitna o. nästan oläsliga (åtm. för att få någon mening af innehållet ...)». Renritningen i Carl Säves Runologiska anteckningar är en skrivbordsprodukt som inte ger något i sak utöver P. A. Säves skiss 1863. – O. v. Friesen har inte redovisat någon läsning annat än genom den imålning som framträder på fotot fig. 59; den är något mindre utförlig än den ovan hävdade. – Inte heller har E. Wessén lämnat någon läsning från sitt besök 1944.

Endast runföljden 32–37 **bolikn** kan bestämmas. Det är kvinnonamnet *Botlikn*, sällsynt men runbelagt även i G 120 och möjligen på gravstenen S 24 Lärbro k:a. SMP-samlingarna har ytterligare tre got-

ländska belägg, redovisade i Sveriges medeltida personnamn, h. 3, sp. 459. Utanför Gotland tycks det vara okänt. Se om namn med *likn* f. 'godhet' som förled eller efterled G 99 och G 151. Som förled finns det på G 198. Om eventuell släktskap mellan Botlikn på G 197 och de två män som förekommer i gravtexten på G 198 se sistnämnda nummer.

Majuskelinskriften har – medan stenen ännu var fullständigare bevarad – av Carl och Pehr Arvid Säves anteckningar att döma innehållit datum, inlett med ANNO DO... men i forsättningen delvis stympat och alltför otydligt för att kunna bestämmas. Intet av de årtal som Carl Säve försökt utläsa, varken de tidiga eller de sena, passar till gravstenstypen. G 197 likaväl som G 198 torde icke kunna tidsbestämmas närmare än till sannolikt 1300-talet.

198. Tofta kyrka

Pl. 53

Litteratur: L 1743, S 201, F 240, W 42. C. Säve, Runologiska anteckningar 15 b (ATA), Brev t. P. A. Säve 13.9.1863 (avskr. i hs R 623: 5 i UUB, s. 624 f.), 12.12.1863 (ibid. s. 625); P. A. Säve, Reseberättelse 1863 (ATA), s. 192, samlingen S 170 II (konvolut 58) i UUB; O. v. Friesen, Anteckningar 1924 (UUB), s. 25, 1936 (ibid.), s. 188; Sveriges kyrkor, Gotland bd 3 (1942), s. 238 f.; PM, odat. 1945 el. 1946 (ATA); Kyrkorådsprotokoll 25.1.1946 § 2 (avskr. i ATA).

Äldre avbildningar: J. H. Wallman, Öländska och gothländska fornlemningar 1, 1830 (ATA, fig. 29); P. A. o. C. Säve, skiss 1859 i C. Säve, Runologiska anteckningar; P. A. Säve, skiss 1863 i S 170 II jämte renritning i C. Säve, Runologiska anteckningar; J. W. Hamner o. O. v. Friesen foto 1924 (UUB).

Gravsten med inskrift bestående av runor och majuskler. Den ligger sedan 1959 i långhusgolvet, mitt för predikstolen.

Stenen iakttogs tidigast av C. G. Hilfeling 1799, avritades 1830 av J. H. Wallman (fig. 61), granskades av Carl och P. A. Säve den 4 augusti 1859, av den senare även den 19 oktober 1863 (fig. 62), likaså av O. v. Friesen 1922 (fig. 63) samt E. Wessén 1944. Det tidigast uppgivna läget är »På Tufte kyrkogård Söder om kyrkan» (Hilfeling 1799). I fortsättningen har den intill 1959 haft samma placering som G 197; 1863: »framför stordörren» (P. A. Säve), i S 170 II mera detaljerat: »å Tofta k:ogård, närmast framför södra dörrens trappa, längst åt väster», 1924: »stödd mot n. tornmuren» (v. Friesen), 1944: »rakt N om tornet, utmed kyrkogårdsmuren» (Wessén). Se utförligare under G 197. I samband med kyrkorestaureringen 1958–59 fick den sin nuvarande plats i långhusgolvet.

Grå, ljusfläckig kalksten. Svagt trapetsoid form med hålkälad underkant (enligt skiss av v. Friesen 1924). Huvudändan åt V. Längd 2,11 m, bredd 1,46–1,32 m, tjocklek 17 cm. Övre högra hörnet och det nedre vänstra är avslagna. Stenen är genom långvarigt läge framför kyrkans huvudportal hårt trampsliten och ristningen till stora delar utplånad. »Toftastenar på kgn [G 197 och G 198] läsas en kväll», yttrar v. Friesen 1936. Inskriften har fyllt hela skriftbandet, som följer hällens kanter. Den har huvudsakligen bestått av runor, endast en kort (ca 50 cm lång) teckenföljd överst i vänstra långsidans band har utgjorts av majuskler. Det finns ingen urskiljbar dekor. Inskriften har inletts med ett litet kors i huvudändans vänstra hörn.

Inskrift (supplerad efter J. H. Wallmans teckning, fig. 61):

\+ **ku[þ] - -ę -ke** - ... - - ... : ... : - - - - ... **u** ... - ... | ... - : **likmun -ar** : - :
5 10 15 20 25

b - - mu[n] -[ar] : bon - ... - - - - - - **ka** ... - | - - ... | ... - - - - **r** : **-a u** ... **r** : - : ... :
30 35 40 45 50 55 60

ṣu -ud ... - : **o͡k** : - : **pri -** [majuskler]
65 70

»... Likmunds och Botmunds ... make ... Då var ... söndag(sruna) och ... prim(runa) ...»